

İmmanuel Kant'ın *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*¹

Doğan Göçmen

Kant'ın bir çalışması daha Ahmet Fethi Yıldırım'ın çevirisiyle Türkçeye kazandırıldı: *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*. Kant, bu kitapçığı yayınladığında henüz kırk yaşındadır ve kendisine dünya felsefe tarihinde seçkin bir filozof olarak yer sağlayacak “kariyerine” henüz başlamıştır.² Kendi deyimiyle bir filozofun bakış açısından çok bir gözlemcinin bakış açısıyla kaleme aldığı çalışması 1764'de yayınlanmıştır. Metnin 1766 ve 1771 yıllarında kendisinin hazırladığı ikinci ve üçüncü baskısı yapılmıştır.

Kant gibi büyük bir filozofun neredeyse 250 yıllık bir çalışmasının neden çevrildiği sorusu pek bir anlam ifade etmez kuşkusuz. Yine de konuya ilişkin birkaç açıklama yaparak başlamak yerinde olabilir; çünkü metin bugün bile değişik tartışmalara konu olmaktadır ve bazı haklı sert eleştirilere maruz kalmaktadır. Bu eleştirilerin ve hatta saldırıların bazıları, hele bugün ulaşılan bilimsel bilgi düzeyinin ve toplumsal bilinç durumunun ışığında kuşkusuz yerindedir. Diğer yandan 18. yüzyıl insanından -bu bir filozof bile olsa- daha sonra gelen çağlardaki insanlar gibi düşünmesini beklemek de büyük bir hata olur. En büyük ütopyacılar bile bunu başaramamıştır. *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'in yayınlanmasına muhtemel itirazlar, belki de en çok Kant'ın kadın ve erkek arasındaki kişilik ve karakter farkları hakkında söylediklerini ve değişik kültür ve uluslar üzerine yapmış olduğu belirlemeleri son derece sorunlu veya ilkel bulanlar tarafından gelebilir. Elbette herhangi başka bir kitabın olduğu gibi bu kitabın da eleştirel bir gözle okunması gerekmektedir. Kant'ın bu kitabının sadece belirttiğim konularda söylediklerinden dolayı değil, aynı zamanda özellikle döneminin ulaştığı bilimsel düşünce ve bilgi düzeyinin de birçok bakımdan gerisinde olduğu için eleştirel bir gözle okunması gerekir. Ne var ki, bunu kitabın yayınlanmasına karşı bir gerekçe olarak kabul etmek kanımca mümkün değildir.

Kuşkusuz, *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*, Kant'ın ‘eleştirel-öncesi’ bir çalışmasıdır. Fakat kitabın ikinci ve üçüncü baskılarını sadece ayrıntıya dair değişiklikler yaparak hazırlamış olsa bile, Kant'ın metnin yayınlanışından uzun yıllar sonra hala onun üzerinde

¹ Bu yazı Felsefe Logos dergisinin 42. sayısında (2011/3, s. 121-142) yayınlanmıştır.

² Arsenij Gulyga, *Immanuel Kant*, Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1985.

düşündüğünü ve çalıştığını gösteriyor.³ Kitapta işlenen konular üzerine ise zaten bütün felsefeci hayatı boyunca düşünüp bu konulardaki duruşunu hep gözden geçirmiştir. Kant, “[i]nsan doğasının kendine özgümlüklerine ilişkin” düşüncelerini ifade ederken bunlara bir “gözlemcinin gözüyle bakacağım, bir felsefecinin değil”⁴ derken, kanımca gereğinden fazla alçak gönüllü davranıyor. Metin, kelimenin esnek ve geniş anlamında elbette felsefi bir metin olarak da okunabilir. Zira Kant, insan doğasına (özüne) dair düşünceler ileri sürmek istemektedir. Bu ise, ancak felsefeye, onun yöntem ve araçlarına başvurularak mümkündür. (Bu konuya aşağıda tekrar döneceğim.) Ayrıca Kant’ın bu çalışması, onun “ahlak felsefesinin ve estetik yargılama felsefesinin konularını şimdiden içermektedir” ve onları bir nevi “örgütlemektedir”⁵. Hatta daha ileri gidip, Kant’ın bu çalışması, “‘pratik aklın keşfi yolundadır’, çünkü o şimdiden basitçe haz veren ve güzel olan ‘ahlaksal erdemi genel ilkelere dayanan gerçek erdemden ayırmaktadır’” iddiasını ileri sürmek bile mümkündür. Zira Kant’a göre ‘gerçek erdem’ “‘yüce veya asil olandan kaynaklanmaktadır’ ve ‘duyguyla bir ilgisi bulunmamaktadır.’”⁶ Bu belirleme, *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*’in Kant’ın felsefi eserleri arasındaki sistematik yerine işaret etmektedir. Bu açıdan bakınca Kant’ın bu ‘eleştirel-öncesi’ yazısının, ‘eleştirel-sonrası’ felsefesinin en az üç alanının temel düşüncelerinin bazı unsurlarını içinde barındırdığı söylenebilir: ahlak felsefesi, estetik yargılama felsefesi ve kuramsal felsefe. Kısacası, Kant’ın bu çalışması, örneğin metnin hemen ilk paragrafında duyguların kökenine ve özüne dair veya eğitim üzerine söylenenler dikkate alındığında, *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*’i, onun her üç eleştirisiyle (*Salt Aklın Eleştirisi* (1781), *Pratik Aklın Eleştirisi* (1788), *Yargı Gücünün Eleştirisi* (1790)) ve pedagojik çalışmalarıyla yakından ilişkilendirmek mümkündür. Bu nedenle, *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*, estetik felsefesi en başta ve en önemlisi olmak üzere Kant’ın eleştirel felsefesinin her alanı için bir çıkış noktası olarak görülebilir. Fakat bu kitap, sadece Kant’ın felsefesinin iç tarihi açısından bir anlam ifade etmemektedir. Aynı zamanda 18. yüzyılda var olan belirleyici

³ Kant’ın kitabın ilk baskısı içine ayrı sayfalara yapıp koyduğu notların hepsi kitaba veya genel olarak konuya ilişkin değildir. Kant, bu notların en azından bazılarının daha sonra hazırladığı ikinci ve üçüncü baskılar için muhtemelen yararlanmıştı. Bkz.: Immanuel Kant, *Bemerkungen in den “Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen”*, yay. Marie Rischmüller, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1991.

⁴ Immanuel Kant, *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen* [*Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*], Werksausgabe [Eserler Yayımı], c. 2, Vorkritische Schriften bis 1768, c. 2 içinde, yay. Wilhelm Weischedel, Frankfurt a. M., 1996, s. 825; Türkçe çeviri için bkz: Immanuel Kant, *Güzellik ve Yücelik Duyguları Üzerine*, Hil Yayınları, 2010, s. 7. (Yazıda Kant’ın bu ve diğer eserlerinden aktarılan alıntılar Suhrkamp’ta Weischedel tarafından yayıma hazırlanan (“Werksausgabe”) ve yukarıda atıfta bulunulan Almanca orijinal metinden kendi çevirimle aktarılmaktadır. Bu yazının tartışma konusu olan *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*’e göndermeler bundan böyle I. Kant, *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*, s. 825 olarak yapılacaktır. Ahmet Fethi Yıldırım’ın çevirisine, okura, ileri sürmüş olduğum düşünceleri Türkçeden takip etme olanağını sunmak için ayrıca atıfta (A. F. Yıldırım, s. 7) bulunulacaktır.)

⁵ Örneğin bkz.: Monique David-Ménard, “Kant’s ‘An Essay on the Maladies of the Mind’ and Observations on the Feeling of the Beautiful and the Sublime”, *Hypatia*, cilt 15, no. 4(2000) içinde, s. 82.

⁶ Bu belirlemeyi Kant’ın 1764 ve 1766 yılları arasında kaleme aldığı felsefi çalışmaların Fransızca baskısını yayıma hazırlayan Ferdinand Alquié yapmıştır ve görebildiğim kadarıyla bu öneriyi reddetmek için bir neden yoktur. Alquié’den aktaran Monique David-Ménard, bkz.: *age*.

düşünüş tarzlarından birisini diğerleriyle ilişki içinde belgelemek açısından, yani felsefe tarihi açısından da son derece önemli bir metindir ve sadece bu bile kitabı yayınlamak için yeterli bir gerekçe olarak görülmelidir. Metnin çevrilmesi için kanımca bu da en önemli gerekçedir: Kant'ın felsefi gelişimini Türkçede de belgelemek. Fakat belirttiğim gibi bu, eleştirel olmayacağımız anlamına gelmiyor, ele aldığımız çalışma Kant gibi büyük bir filozofun kaleminden süzülüp gelmiş olsa bile. Tersine, Kant'a haksızlık etmemek için tam da eleştirel olmamız gerekmektedir. Zira onun felsefesi aynı zamanda “eleştirel felsefe” olarak anılmaktadır ve eleştiri kavramına felsefe tarihinde ilk kapsamlı ve sistematik bir anlam kazandıran Kant'tır. O halde, Kant'ı da eleştirel okumak, bizzat onun felsefesinin okura yüklediği bir görevdir.

Bu yazının amacı, ne *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'i ayrıntılı bir çözümlenmeye tabi tutmak ne de Kant'ın estetik kuramına dair kapsamlı bir yorum ortaya koymaktır. Burada amaçlanan daha çok; *birincisi*, *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'in geri planına dair bazı çözümlenmeler sunmak; *ikincisi*, *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'de hem estetiğe, hem insan ve toplum idealine, hem de cinsler arası ilişkiye dair ileri sürülen bazı düşünceleri eleştirel olarak tartışmaktır. Bu, Kant'ın eleştirel ve eleştirel-öncesi kuramsal ve pratik felsefesi aynı zamanda dikkate alınarak yapılacaktır.

GÖZLEM VE FELSEFE

Kant'ın kitabı dört kısımdan oluşmaktadır. Fakat ilk kısmın özellikle birinci paragrafı kitaba genel bir giriş niteliğindedir. Bu paragrafta Kant, “gözlemcinin gözü ile filozofun gözü”⁷ arasında bir ayırım yapmaktadır ve kitabını bir düşünürün bakış açısından değil, bir gözlemcinin bakış açısından kaleme aldığını belirtmektedir. Bununla neyi kastetmiş olabilir Kant? Bir konuyu bir gözlemcinin bakışıyla ele almak ile bir düşünürün bakışıyla ele almak arasındaki fark nedir? Literatürde tartışılan bu sorulara Kant, kitabında ne yazık ki bir açıklık getirmemektedir; söz konusu açıklamayı yapıp geçmektedir. Fakat anlaşılabilir, bu ayırım düşünür için de son derece önemlidir. Bu nedenle, her şeyden önce, Kant'ın *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler* adlı kitabına öngelen veya sonra yazmış ama ‘eleştirel’ döneminden önce kaleme almış olduğu çalışmalarından hareketle bu sorulara bir yanıt aramamız gerekmektedir, çünkü kanımca Kant'ın bu döneme ait yazı ve yapıtlarında sergilediği felsefe kavramı, *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'de kullandığı felsefe kavramına en yakın olanıdır. Eleştirel ve eleştirel-sonrası yapıt ve yazılarının da dikkate alınması, kuşkusuz konunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Hatta Kant'a dair tabloyu bütünleştirecek bu yönelim, her bakımdan bir gerekliliktir. Bu ayı zamanda bize Kant'ın eleştirel-dönüşünün felsefi açıdan ne anlama geldiğini de gösterecektir.

⁷ I. Kant, *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*, s. 825 (A. F. Yıldırım, s. 7).

Örneğin onun eleştirel-dönüşüne dair genellikle olumlu bir kanı hâkimdir. Böyle bir çalışma sonucu konuya yakından bakıldığında bu konuda ayrıntılı bir fikre sahip olunabilir ve bu yaygın kanının hangi bakımdan doğru olduğu konusunda daha tam bir düşünceye varılabilir. Fakat *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'de kullandığı felsefe kavramını açıklayabilmek için öncelikli olarak eleştirel-öncesi yazılarına başvurulmak gerekmektedir. *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'de ileri sürülen savların hangi anlamda alınması gerektiğini açıklayabilmek için, bu konuda en azından bazı sağlam ipuçları yakalayabilmek için, Kant'ın eleştirel-öncesi temel aldığı felsefe kavramından yola çıkarak, gözlem kuramını ve buna dayalı bilgi kuramını tanımlamamız, konuya olası yaklaşımların en uygunu olarak görünmektedir.

Fakat burada çok önemli bir sorunla karşılaşyoruz. Kant, yazısında gözlemcinin bakışı ile felsefecinin bakışı arasındaki farka işaret etmesine karşın, burada öncelikli olarak dikkate aldığımız eserlerinde gözlem kuramına dair tatmin edici bir tartışma ya da tanım sunmamaktadır. Kant'ın bütün eserlerinde gözlem kuramına, gözleme dayalı bilgiye ve bunun felsefe ve felsefi bilgiyle arasındaki farka ilişkin neredeyse hiç açıklama yok gibidir. Bu, bazı yorumcuları Kant'ın kitabın başlığında kullandığı gözlem kavramını felsefeye ve metnin ilk paragrafında işaret ettiği 'gözlemci bakışını' 'düşünür bakışına' karşıt olarak okuma eğilimine itmiş, hatta temel aldığı gözlem kavramının yöntemden yoksun olduğu iddiasında bulunma konusunda cesaretlendirmiş gibi gözüküyor.⁸

Kant'ın Yöntemine Dair

Kant'ın gözleme dair ilk açık tanım denemesine *Yargı Gücünün Eleştirisi*'nde rastlıyoruz. Burada Kant, gözlemi, yönteme dayalı yapılan "deneyim" olarak tanımlıyor.⁹ Fakat bu, yani Kant'ın eleştirel-öncesi yazılarında gözleme dair açık bir tanımın bulunamaması, onun gözlemi felsefeye veya gözleme dayalı bilgiyi felsefi bilgiye karşıt anlamda kullandığı ve onun gözlem kavramını kaba her türlü yöntemden yoksun bir şekilde kullandığı anlamına gelmiyor. Burada özellikle dikkate aldığımız eleştirel-öncesi yazılarında Kant, gözlemi hep olumlu anlamda kullanıyor ve hatta gözlemin spekülâtif bilgiyi düzeltebilen bilgi edinme yöntemi olduğunu ima ediyor.¹⁰ Ayrıca unutulmamalıdır ki Kant, *Genel Doğa Tarihi ve Gök Kuramı* başlıklı kitabında konuya dair gözlemlerini ortaya koyarken, kitabın alt başlığında beyan ettiği gibi, "Newtoncu ilkeler"i temel almıştır. Kant'ın kastettiği en önemli Newtoncu ilke, "mekanik" ilkesini temel alan yönteme dayalı deneyimdir, yani gözlemdir.

⁸ Susan Shell, "Kant as Propagator: Reflections on 'Observations on the Feeling of the Beautiful and Sublime'", *Eighteenth-Century Studies* içinde, c. 35/3(2002), ss. 455-468.

⁹ I. Kant, *Kritik der Urteilskraft*, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1993, s. 239 (§ 296).

¹⁰ I. Kant, *Untersuchung über die Deutlichkeit der Grundsätze der natürlichen Theologie und der Moral*, Werkausgabe (Vorkritische Schriften bis 1768, c. 2), yay. Wilhelm Weischedel, Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1977, c. 2 içinde, s. 749.

Kant'ın *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'inde kısımların örgütlenişine dikkat edilirse, ilkesel olarak onu belli bir yönteme, el yordamıyla da olsa, birçok bakımdan henüz içgüdüyle de olsa, diyalektik yönteme göre örgütlemeye çalıştığı, dolayısıyla basit ve soyut olandan karmaşık ve somut olana doğru ilerlediği görülecektir. Zira dört kısımdan oluşan kitabının ilk kısmında kitabın konusunu saptadıktan sonra, ikinci kısımda genel olarak insanın doğası (soyut-basit), üçüncü kısımda cinslerin (kadın ve erkeğin) birbiriyle ilişkili doğası üzerine 'gözlemlerini' sergiliyor (soyut-somut-karmaşık) ve son olarak ulusların karakterini (doğasını) ele alıyor (soyut-daha-somut-karmaşık). Örneğin *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'den bir yıl önce 1763 yılında yayınlanan *Tanrının Varlığının Bir İspatına Dair Tek Mümkün Kanıt Temeli (Der einzig mögliche Beweisgrund zu einer Demonstration des Daseins Gottes)* adlı kitabında yönteme ilişkin bir açıklamada bulunuyor. Kitabın "çoklukta birlik" (diyalektik kurguya dikkat ediniz!) sorununu tartıştığı bölümde "her şeyin özünün bile ortak bağımlılığının" birleştirici büyük bir temele dayandığını ileri sürdükten sonra bunu bazı örneklerle açıklamak istediğini ve bunu yaparken de izleyeceği yöntemi şöyle açıklıyor:

Bu çok büyük garipliği bazı basit örneklerle açıklamaya çalışacağım. Bunu yaparken, gözleme göre dolaysız kesin olandan daha genel yargıya doğru yukarı yavaş yavaş çıkma yöntemini titizlikle takip edeceğim.¹¹

Kant'ın burada betimlemeye çalıştığı ilk nüveleri Aristoteles'de olan basit ve soyut olandan karmaşık ve somut olana doğru ilerleme (diyalektik) yöntemidir ve *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'de de uygulanmaya çalışılan yöntem budur. Onun dayanmış olduğu bu yöntemi yeterince tutarlı uygulamadığı; uygulamış olduğu diyalektik yöntemin Hegel, hele Marx gibi büyük yöntemcilerin geliştirmiş olduğu diyalektik kuramın çok gerisinde kaldığı; diyalektik yöntemi temel alıp, uygulamaya çalışırken çağında yaygın olan mekanik yönteme sık sık geri düştüğü için eleştirilebilir. Fakat onun gözlem kuramının yöntemden yoksun olduğunu veya keyfi olduğunu ileri sürmek, kanımca Kant'ın ta erken yazılarından başlayarak yöntem konusunda göstermiş olduğu çabayı dikkate almamak anlamına gelir. Yeni Çağ'da eserleri, Aristotelesçi felsefenin bir yanını mutlaklaştıran geleneksel Orta Çağ metafiziğinin yıkılışının habercisi olan Descartes'ın en temel sorusu, henüz kurulmakta olan yeni metafiziğe dayanarak emin bilgiye *nasıl* ulaşılacağı, yani yöntem sorusudur. Kant bunun bilincindedir ve konuya dair eleştirel-öncesi, eleştirel ve eleştirel-sonrası yazılarının temel sorularından birisi, belki de en önemlisi, *Salt Akıl Eleştirisi*'nde açıkça formüle ettiği Descartes'ı ta başından beri meşgul eden sorudur: "**Metafizik bilim olarak nasıl**

¹¹ I. Kant, *Der einzig mögliche Beweisgrund zu einer Demonstration des Daseins Gottes*, Werkausgabe (Vorkritische Schriften bis 1768, c. 2), yay. Wilhelm Weischedel, Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1977, c. 2 içinde, s. 659.

mümkündür”¹² Kant’ın en erken yazılarından itibaren temel sorusunun bu olduğunu göstermek için ilk çalışmalarından olan *Canlı Güçlerin Gerçek Değerlendirmesi Üzerine Düşünceler*’den aktarmak istiyorum. Başlığını kısaltarak verdiğim bu çalışmada Kant, şu belirlemede bulunuyor: “Birçok diğer bilimler gibi metafiziğimiz oldukça temel bir bilgi ediniminin yalnızca eşliğindedir; onun aşılp aşılmayacağını tanrı bilir.”¹³ Görüldüğü gibi en erken çalışmalarından birisi olan *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*’i kaleme alırken Kant, metafiziğin kuruluş aşamasında olduğunu ve bunun en başta yöntemsel soruları gündeme getirdiğinin bilincindedir. Doğal olarak Kant’ın erken yazılarının hemen hepsi, *Salt Akıl Eleştirisi*’nde açıkça tanımladığı ve yukarıda aktardığım soru ve metafiziğin diğer temel soruları etrafında dönmektedir. Bu bağlamda burada Kant’ın erken yazılarının hemen hepsine gönderme yapılabilir. Ancak bu konuda 1763 yılında tamamladığı ve 1764 yılında yayınlanan bir çalışmasını özellikle vurgulamak istiyorum: *Untersuchung über die Deutlichkeit der Grundsätze der natürlichen Theologie und der Moral (Doğal Teolojinin ve Ahlakın Temel İlkelerinin Açıklığı Üzerine Araştırma)*.¹⁴ O halde, Kant’ın ilk yazılarından itibaren yöntem sorunu üzerine eğildiğini dikkate alırsak, *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*’de dayandığı gözlem kuramının yöntemden yoksun olduğunu ileri sürmek mümkün değildir.

Gözlem ve Felsefe Arasındaki İlişki Üzerine

Kant’ın gözlem kuramının belli bir yönteme dayandığını ve bunun henüz gelişmeye muhtaç olsa da diyalektik yöntem olduğunu gösterdikten sonra, şimdi onun gözlemi ve gözleme dayalı bilgiyi felsefeye ve felsefi bilgiye karşıt olarak kullandığına ilişkin iddiaya dönebiliriz. İddia ileri sürülürken genellikle karşıt (İng.: *opposition*) kavramı kullanılıyor, fakat bu kavramın hangi anlamda kullanıldığı belirtilmiyor. Bu nedenle karşıtlık kavramını önce alışılmış anlamda, yani felsefenin yadsınması olarak almak mümkündür. Bu açıdan bakınca *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*’in felsefi bir metin olarak okunmaması gerektiğini önermiş oluruz. Kant’ın söz konusu açıklaması da bunu destekler gibidir. Fakat konuya biraz daha yakından bakmakta fayda var. Zira kavram üzerine Aristoteles’ten beri gelişmiş ayrıntılı felsefi bir araştırma ve bilgi mevcuttur.

Yukarıda da işaret ettiğim gibi, Kant’ın *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*’i bir felsefecinin değil, bir gözlemcinin bakış açısından kaleme aldığına dair açıklaması, bu iki bakış açısının birbirini dışlayan karşıtlık anlamında kullandığı anlamına gelmiyor. Kant, kitabının hemen ilk paragrafında belirttiği gibi, insanın *doğasına* ilişkin “özellikle istisna gibi görünen birkaç yere

¹² I. Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, yay. Jens Timmermann, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1998, s. 77 (kalın ve italik olarak çift vurgu Kant’a aittir).

¹³ I. Kant, *Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte und Beurteilung der Beweise, derer sich Herr von Leibniz und andere Mechaniker in dieser Streitsache bedient haben, nebst einigen vorhergehenden Betrachtungen, welche die Kraft der Körper überhaupt betreffen*, Werkausgabe (Vorkritische Schriften bis 1768, c. 1), yay. Wilhelm Weischedel, Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1977, c. 1 içinde, s. 42.

¹⁴ I. Kant, *Untersuchung über die Deutlichkeit der Grundsätze der natürlichen Theologie und der Moral*, ss. 739-773.

bakacağım”¹⁵ diyor. Yani Kant, konusunu bir gözlemcinin bakış açısından incelese de, insanın doğasına veya özüne ilişkin bazı bilgi iddiaları ileri süreceğini belirtiyor. Bunu gözlem kuramına dayanarak yapmak, kavramı sadece çok özel bir anlamda aldığımız zaman mümkündür. (Bunun ne olduğunu biraz aşağıda ele alacağım.) Aksi taktirde bir şeyin doğasına (özüne/tözüne) dair bilgi iddiası ileri sürmek, sadece insanın değil, her hangi başka bir şeyin doğasına (özüne/tözüne) ilişkin de, ancak felsefi araç ve yöntemlere başvurularda mümkün olabilir; çünkü öze veya töze dair bilgi ancak soyutlama yöntemine dayanarak kurgusal olarak (*spekülatif*) elde edilebilir. O halde Kant, *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*’de insanın, kadının/erkeğin ve giderek ulusların doğasına dair bilgi savları ileri sürdüğüne göre, gözlem kavramını, felsefenin yadsıması anlamında felsefe kavramına karşıt olarak kullanmış olması mümkün değildir. Fakat Kant’ın açıkça kurar gibi görüldüğü karşıtlığı hangi anlamda almak gerekmektedir?

Kant’ın gözlem ve felsefe kavramları arasında kurar gibi görüldüğü karşıtlığın ne anlama geldiğini açıklayabilmek için, erken yazılarında özdeşlik ve fark kavramına dair geliştirdiği bazı düşüncelerini sergilememiz gerekmektedir. Kant, *Metafiziksel Bilgi Edinmenin İlk Temel İlkelerine Dair Yeni Açıklamalar* başlıklı önce Latince olarak kaleme almış olduğu yapıtında bilgi edinmenin temeli olarak çelişki-önermesini (Alm.: *Satz des Widerspruchs*) ve özdeşlik-önermesini (Alm.: *Satz der Identität*) birbirleriyle karşılıklı ilişki içinde, bunu örneğin Hegel gibi bir ontolojik ilişki biçimi olarak değil de, Aristoteles gibi sav-önermesi (İng.: *proposition*) çerçevesinde ele alıyor. Burada Kant’ın konuya yaklaşımının sorunlarını ve birbiriyle çelişen açıklamalarını ele almamız mümkün değil. Kısaca belirtecek olursak: Kant’ın söz konusu çalışmasının birinci kısmının konusu, bütün gerçeklere temel oluşturabilecek tek bir koşulsuz önermenin olmadığına dairdir. Kant’a göre her iki önermeyi (çelişki ve özdeşlik) bütün gerçeklerin temeli olarak almak gerekir, çünkü bir önerme ya evetleyen ya da değilleyen olabilir: *olan her şey vardır* veya *olmayan her şey olmayandır*. O halde, bütün gerçeklere temel oluşturan koşulsuz tek bir önerme aramak yerine, onlara temel olarak bu iki önermeyi beraber düşünmek gerekmektedir, çünkü iki tür gerçek vardır, bunun ikisi için de bir evetleyen ve bir değilleyen ilk temel ilke” vardır.¹⁶ Fakat Kant, örneğin Hegel’den farklı olarak, bu iki önerme arasındaki ilişkide çelişki-önermesinin değil, özdeşlik-önermesinin belirleyici ve temel olduğunu ileri sürmektedir. Yani Kant’a göre, çelişki-önermesi de sonunda özdeşlik-önermesine varmaktadır. O halde, bilgi ediniminde “özdeşlik-önermesi ana rolü oynamaktadır, bu nedenle bilginin bilgi olarak edinilmesinde son temeldir.”¹⁷ Tabi bu Hegel açısından bakınca son derece

¹⁵ I. Kant, *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*, s. 825 (A. F. Yıldırım, s. 7).

¹⁶ I. Kant, *Neue Erhellung der Ersten Grundsätze der metaphysischen Erkenntnis*, Werkausgabe (Vorkritische Schriften bis 1768, c. 1), yay. Wilhelm Weischedel, Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1977, c. 1 içinde, s. 421 (genel olarak bkz.: ss. 409-421).

¹⁷ I. Kant, *Neue Erhellung der Ersten Grundsätze der metaphysischen Erkenntnis*, s. 415.

sorunludur. Zira bilgi edinimi de bir süreçtir ve süreç ancak çelişki kavramından hareketle kavranabilir, çünkü özdeşlik kavramı perspektifsel ve dinamik değil, statiktir ve durgundur.

Fakat hemen şöyle bir soruyla karşılaşırız: eğer çelişki-önermesi, Kant'ın açıkça belirttiği gibi bütün bilgi edinimlerimizin özdeşlik-önermesi ile beraber temelini oluşturuyorsa ve ana rolü oynamasa bile, ilk temeli oluşturmasa dahi, bilgi ediniminde belli bir rol oynuyorsa, onun özdeşlik-önermesi ile ilişkisini nasıl belirleyeceğiz. Kant son olarak anmış olduğum söz konusu çalışmada bu soruya açıklık getirmiyor. Yukarıya aktardıklarımızdan çıkan sonuç şu: özdeşlik-önermesi ile çelişki-önermesi arasındaki ilişkide belirleyici olan özdeşlik-önermesidir ve belirlenen çelişki-önermesidir. Diğer bir deyişle çelişki-önermesi, özdeşlik-önermesinin bir biçimidir ve ondan nitel olarak değil sadece nicel olarak farklılaşmaktadır. Ve gerçekten de Kant, örneğin *İyimsizlik Üzerine Bazı Mühtalaa Denemeleri* adlı kısa yazısında gerçeklikte şeyler arası ilişkiyi olumlama veya olumsuzlama olarak tanımlıyor ve fark olarak tanımladığı yadsımanın nitelik değil ancak nicelik bakımından anlamlı olabileceğini belirtiyor:

Buna göre eğer şeyler birbirinden farklıysa, o halde onlar kendilerini her zaman gerçekliklerinin derecesine göre farklılaştırırlar ve farklı şeyler hiçbir zaman için gerçekliğin aynı derecesine sahip olamazlar.¹⁸

Elbette Kant burada, Hegel'in örneğin *Mantık Bilim*'de sergilediği özdeşlik (Alm.: *Identität*), fark (Alm.: *Unterschied*) ve ayrılık (Alm.: *Verschiedenheit*) diyalektiğinden çok uzak. Mesela özdeşlik ve farklılığı her şeye içkin olan ve bütünlüğü oluşturan nitelikler olarak kavramıyor. Ayrıca, yazılarında, Almancada olduğu gibi Türkçede de önemli olan, *farklılık* ve *ayrılık* arasında bir ayırım yapmıyor. Fakat burada bunun üzerine hem eğilmemiz mümkün değil hem de ele aldığımız konu bakımından gerekli değildir. Burada konumuz bakımından önemli olan, Kant'ın karşıtlığı nicel fark olarak tanımladığıdır. Kant, *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'inde de bu temel ilkeden hareket etmektedir. Örneğin kitabın üçüncü kısmında güzellik özelliğini kadına ve yücelik özelliğini erkeğe atfederken bunların sadece belirleyici özellikler olduğunu, bunun cinslerde karşıt cinsin belirleyici özelliklerinin bulunmadığı anlamına gelmediğini belirtiyor. Şöyle diyor Kant:

Bundan, kadının soylu niteliklerden yoksun olduğu ve erkek cinsin güzellikten tamamen vazgeçmesi gerektiği anlaşılmalıdır. Aksine, her cinsin ikisini birleştirmesi beklenmektedir. Fakat bir kadının diğer tüm meziyetleri yalnızca asıl referans noktası olan *güzellik* karakterini güçlendirmek için birleştirmesi

¹⁸ I. Kant, "Versuch einiger Überlegungen über den Optimismus", Werkausgabe (Vorkritische Schriften bis 1768, c. 2), yay. Wilhelm Weischedel, Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1977, c. 2 içinde, s. 589.

beklenmektedir; buna karşın, eril nitelikler arasında *yücelik*, erkek türünün özelliği olarak açıkça öne çıkmalıdır.¹⁹

O halde, yukarıda sergilediklerimizi Kant'ın gözlemci bakışı ile felsefeci bakışı arasında kurmuş gibi gözüktüğü karşıtlığa uygulayacak olursak; bunu iki bakış açılarının birbirini dışlayan veya yadsıyan anlamda değil, birbirini bütünleyen, birinin belirleyen ve diğerinin ondan nicel olarak farklılaştığı için belirlenen anlamında almak gerektiğini ileri sürebiliriz.

Peki, gözlem ile felsefe arasındaki ilişkide belirleyen ve belirlenen hangisidir, bunların arasındaki fark nedir?

Kant'ın felsefeci hayatında 'eleştirel-dönüş' olarak da adlandırılan transandantal-dönüş, öncelikle onun öze/töze dair bilgiye ulaşıp ulaşamayacağına, özün/tözün bilinip bilinemeyeceğine dair sergilemiş olduğu tutumla ilgilidir. Kant, eleştirel-öncesi dönemine ait yazı ve yapıtlarında özün/tözün bilinebileceğinden hareket ederken, eleştirel döneminde özellikle *Salt Aklın Eleştirisi*'nde sergilediği gibi argüman stratejisi bakımından eleştirel-öncesi geliştirdiği ilkeleri birçok bakımdan yadsıyan tersi bir yol izlemektedir. *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'in ait olduğu eleştirel-öncesi yazı ve yapıtlarında Kant'ın temel sorusu, özün/tözün bilinip bilinemeyeceği değildir. Kant bunu koşulsuz şart koşmaktadır. Örneğin bu konuda temel olarak görülebilecek çalışmalarından birisi olan *Der Gebrauch der Metaphysik...(Metafiziğin Kullanımı...)* adlı çalışmasında şöyle diyor Kant: "metafizik, bilgi edinimimizin ilk temellerine dair bir felsefe olmaktan başka bir şey değildir."²⁰ Başka bir deyişle, Kant'a göre, metafizik, "gerçeği araştırma"²¹ veya özü/tözünü araştırma ve kavrama/kavratma bilimidir. *Doğal Teolojinin ve Ahlakın Temel İlkelerinin Açıklığı Üzerine Araştırma* adlı yapıtında Kant bu düşüncesini şöyle betimliyor: "bu sonsuz temel gerçeklerin aranıp bulunması yüksek felsefenin [metafiziğin -DG] en önemli işidir...".²² Bu nedenle Kant, birkaç sayfa sonra, "metafizik, kuşkusuz insana dair bütün idrak edişlerin arasında en zorudur"²³ diye belirtiyor. Zira gerçeği araştıranların "engin sulara" açılmayı göze alması gerekir. Sadece "kıyıda yelken açıp seyredenler", "deneyime dayalı yargı hükmü tarafından dolaysız bilinene nüfuz etmek"ten ileri gidemez. Kant'a göre, bu yolla, sadece "doğa olgularının peşinden" giderek "doğanın yasalarını gerçekten emin olarak çözümleyebiliriz, ama yasaların kökenini ve nedenini değil". Böylece daha "uzakta olan ilk nedenleri kavramaktan" da uzak

¹⁹ I. Kant, *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*, s. 850 (A. F. Yıldırım, s. 32).

²⁰ I. Kant, *Untersuchung über die Deutlichkeit der Grundsätze der natürlichen Theologie und der Moral*, s. 752.

²¹ I. Kant, *Der Gebrauch der Metaphysik, sofern sie mit der Geometrie verbunden ist, in der Naturphilosophie, dessen erste Probe die physische Monadologie enthält*, Werkausgabe (Vorkritische Schriften bis 1768, c. 2), yay. Wilhelm Weischedel, Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1977, c. 2 içinde, s. 517 (bundan sonra *Der Gebrauch der Metaphysik* olarak kısaltılacaktır).

²² I. Kant, *Untersuchung über die Deutlichkeit der Grundsätze der natürlichen Theologie und der Moral*, s. 750.

²³ I. Kant, *age.*, s. 752.

oluruz.²⁴ Bilindiği gibi Kant *Salt Aklın Eleştirisi*'nde bu düşüncesinden vazgeçmiştir. Bu aktardıklarımı Kant, doğa bilimi bağlamında söylüyor ve bu nedenle asıl öz/töz kavranamadığı sürece adına layık bir doğa bilimi de kurulamayacağını belirtiyor. Fakat eleştirel-öncesi Kant açısından bu ilkenin bütün bilimlere uygulanması mümkündür. O halde, *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'inden ve yukarıda sergilediklerimizden görüleceği gibi, Kant hem gözleme hem de felsefeye dayanarak şeylerin özünün/tözünün bilinebileceğinden hareket ediyor.

Ama öze/töze dair bu iki bilgi türü arasında önemli bir fark vardır ve *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler* okunurken buna muhakkak dikkat edilmesi gerekir. Bu iki bilgi edinimi arasındaki farkı açıklamak için son aktardığım pasaja dönmemiz gerekiyor. Genelleştirerek belirtecek olursak: *Metafizik'in Kullanımı*'nda Kant, felsefi bilgiye ulaşmak, yani en derinde veya onun deyimiyile "uzakta olan ilk nedenleri" görüp ortaya çıkarabilmek için olguların kökenini ve nedenini açıklamak gerekmektedir. Fakat *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'de Kant, nedensel ve/veya kökensel açıklamalardan kesinlikle kaçınmaya çalışıyor, yöntemsel olarak son derece betimleyici kalmak için büyük çaba gösteriyor. Bu durumda Kant'ın *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'de ileri sürdüğü bilgi iddiasını ne tür bir bilgi olarak sınıflandırmak gerekir. Öze/töze dair metafiziksel bilgi iddiası koşulsuz bilgi iddiasıdır, yani içinde bulunulan tarihsel evre açısından mutlak geçerli olduğu ileri sürülen, Aristoteles'in deyimiyile 'yasa-bilgi' türü bir bilgidir. Kant, *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'de kökensel ve nedensel açıklamalar kullanmadığına, sadece betimleyici kaldığına göre, kitabında (insanın, cinslerin ve ulusların doğasına ilişkin) ileri sürmüş olduğu bilgi iddiasını mutlak bilgi iddiası olarak almamız mümkün değildir. Diğer taraftan, Kant'ın iddiası, bir fikir ve kanıdan çok daha kesindir. O halde Kant, kitapta ifade etmiş olduğu iddiaları tanımlarken ta başından itibaren belli bir göreliliği kabul eden mütevazı iddialar ileri sürüyor, kesinlikle kesin iddialar değil. Kant, kitabının hemen başında yapmış olduğu gözlemci bakışı ile felsefeci bakışı arasındaki ayrımla ve ilkini temel almakla okuyucunun ta başından itibaren dikkatini buna çekiyor ve *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler* okunurken ve Kant eleştirilirken genellikle ihmal edilen bu ayrımın anlamının mutlaka dikkate alınması gerekmektedir.

ELEŞTİREL ÖNCESİ KANT'IN ESTETİĞE DAİR ARAYIŞI

Kant'ın eleştirel-öncesi yazılarına göz atıldığında iki şey hemen dikkat çekiyor. *Birincisi; Genel Doğa Tarihi ve Gök Kuramı*'nın dışında Kant'ın hemen bütün yazıları, eleştirel yazılarıyla karşılaştırılınca, nispeten kısa ve konu bakımından çeşitlidir. Erken yazıları arasında felsefenin hemen her temel alanına dair bir yazı bulunmaktadır. Aynı şeyi, birçok başka Aydınlanmacı düşünürde de gözlemek

²⁴ I. Kant, *Der Gebrauch der Metaphysik*, s. 517.

mümkündür. Bu kuşkusuz 'serbest' felsefe hayatına henüz başlamış ve yoğunlaşıp derinleşeceği alanı veya alanları arayan, diğer bir deyişle derinleşeceği alana dair arayış içinde olan herkeste görülebilir. Fakat Kant'ın ta erken yazılarından itibaren 'ilk felsefe'nin (metafiziğin) temel konularına yöneldiğini görüyoruz. Kant'ta ve başka Aydınlanmacılarda gözlenen bu olgunun başka bir nedeni daha var ve bu, yukarıda gösterdiğim gibi Kant'ın son derece bilinçli olarak algıladığı, felsefenin Descartes'tan beri bir çağ dönümünün eşliğinde olmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla diğer Aydınlanmacılar gibi Kant da, felsefeyi bütün temel alanlarında yeni ilkeler temelinde yeni baştan kurmayı amaçlamaktadır.

Buna karşın, *ikincisi*, A. G. Baumgarten'in estetik kavramını 1735 yılında felsefeye henüz kazandırmış olduğunu dikkate alacak olursak, Kant'ın erken yazıları arasında *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'i yayımlandığında henüz otuz yaşında olan estetik kavramına ve kavrayışına dair temel bir kitap denemesi bulunması son derece ilginçtir. Fakat ilginç olmasına karşın şaşırtıcı değildir. Zira Yeni Çağ felsefesinin temel sorunu, öznenin yeniden kuruluşu ve kurtuluşu ile ilgilidir ve estetik de öznenin (dünyanın estetik kavranışının ve elde edilmesinin öznesinin) kuruluşunun ve kurtuluşunun gerçekleştirilmesi gereken en hassas alanlardan birisidir. Bu nedenle, Kant'ın erken yazılarından itibaren estetiğin üzerine de öncelikli olarak eğilmiş olması çok doğaldır.

Kant'ın Erken (Eleştirel-Öncesi) Estetiğinin Kaynaklarına ve Temellerine Dair

Kant'ın eleştirel-öncesi felsefi duruşunu, deizme açık kapı bıraksa da, eleştirel-dönemin tersine, kelimenin esnek anlamında materyalist bir duruş olarak tanımlamak yanlış olmaz. Kant, *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'inde materyalist felsefenin ilkelerini henüz çok genç olan yeni bir felsefi alana uyarlamaya çalışıyor. Konu benzerliğinden dolayı Edmund Burke'nin *Bir Felsefi Araştırma (A Philosophical Enquiry)*²⁵ adlı eseri, Kant'ın gerek *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'i gerekse *Yargı Gücünün Eleştirisi*'nde (*Üçüncü Eleştiri*'de) geliştirdiği estetik kuramının kaynağı olarak gösterilir. Kuşkusuz bu (olumlu ve olumsuz anlamda) birçok bakımdan doğrudur. Fakat Kant, özgün bir düşünürdür, erken yazılarında bile felsefi dağarcığı düşünebileceğimizden çok daha geniştir. O, Burke'ten birçok bakımdan farklılaşır, yani basit bir şekilde onun düşüncelerini tekrarlamaz. Kant'ın kaynağını Burke ile sınırlamak, onun erken yazılarında bile son derece özgün bir düşünür olduğunu göz ardı etmek anlamına gelmektedir.

Kant'ın erken yazılarından görülebileceği gibi Antik Yunan ve Roma materyalist felsefesini çok iyi bilmektedir ve çağdaş İngiliz, İskoç ve Fransız materyalist felsefesini de çok yakından takip etmektedir. Ayrıca, antik sanat kuramında yücelik ve güzellik kavramlarının çok önemli bir yeri

²⁵ Bkz.: Edmund Burke, *A Philosophical Enquiry*, yay. Adam Phillips, Oxford University Press, Oxford, 1998.

vardır. Orta Çağ felsefesiyle birlikte sanat kuramına teolojik sembolizmin hâkim olması, bu olgunun genellikle gözden kaçmasına yol açar ve ayrıca estetiğin genç bir felsefe dalı olması nedeniyle genellikle yücelik ve güzellik üzerine kuramsal düşüncenin Yeni Çağ ile başladığı sanılır. Oysa her iki kavramında kökleri çok eskilere dayanır ve hatta onyedinci ve onsekizinci yüzyılda hemen her estetik ve edebiyat eleştirisinin temelini oluşturan Aristoteles'in *Poetika*'sının ve Horatius'un *Ars Poetica*'sının yanında başlığında yücelik kavramını taşıyan Longinos'un eski Yunanca kaleme aldığı ve bize sadece fragmanlar olarak ulaşan *Yücelik Hakkında*²⁶ adlı eseri vardır. Bu nedenle Kant'ın en erken yazılarından itibaren geliştirmeye başladığı estetik kuramının kaynağını çok geniş düşünmek gerekmektedir.

Burada, genellikle göz ardı edildiği için, fakat *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'i için son derece önemli olduğunu düşündüğüm Kant'ın başka bir kaynağına özellikle dikkat çekmek istiyorum: Adam Smith'in *Ahlaksal Duygular Kuramı* (*The Theory of Moral Sentiments*). Smith'in *Ahlaksal Duygular Kuramı* 1759 yılında, yani *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'den beş yıl önce yayınlanmıştır ve Kant, kitabı ilk okuyanlardandır. Burada Kant'ın önemli kaynaklarından birisi olarak Adam Smith'in *Ahlaksal Duygular Kuramı*'na işaret etmemin birçok nedeni var. Kant, *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'de Smith'in *Ahlaksal Duygular Kuramı*'nda geliştirdiği birçok kavram ve kavrayışla iş görmektedir. Örneğin, yöntemsel açıdan öznelere arası bir yaklaşım sergiler. Bu, modern felsefede ilk olarak Smith tarafından yöntemsel bireyciliğe karşı geliştirilmiş tutarlı bir şekilde uygulanmış yöntemsel bir yaklaşımdır. Diğer taraftan, sevgi kavramını da neredeyse doğrudan Smith'ten devralmıştır, demek için birçok neden vardır. Yer darlığı nedeniyle burada en önemlisine ve kanıtlanması nispeten daha az yer gerektirene işaret etmek istiyorum. Kant, insanda güzelliğin ve yüceliğin özniteliklerinin doğasını incelediği ikinci kısımda trajedi ile komedi arasında bir farka, yani birincide *yücelik* duygusunun, ikincide ise *güzellik* duygusunun hareket ettirildiğini belirttikten sonra şöyle devam ediyor:

Trajedide ötekinin rahatı için büyük fedakârlıklar, tehlike anında cesur kararlılık ve kanıtlanmış sadakat sergilenir. Orada sevgi hüznü, zarif ve saygıyla doludur; ötekilerin talihsizliği izleyicinin göğsünde sempati duygularını harekete geçirir ve cömert kalbinin ötekilerin sıkıntısı için çarpmasına neden olur. İzleyici usulca duygulandırılır ve kendi özünün onurunu hisseder.²⁷

²⁶ Bkz.: Pseudo-Longinos, *Vom Erhabenen* (*Yücelik Hakkında*), yay. Reinhard Brandt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1966.

²⁷ I. Kant, *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*, s. 830 (A. F. Yıldırım, s. 13).

Kant komedide sevginin haz ve neşe verici ve samimi olduğunu belirterek devam eder. Kant'ın yukarıda aktardığımız pasajda kullandığı sempati (*teilnehmende Empfindung*), sevgi (*Liebe*) ve izleyici (Al.: *Zuschauer*, İng.: *spectator*) kavramları, Smith'in olduğu gibi Burke'ün de sanat ve ahlak kuramının temel kavramlarından²⁸. Fakat "izleyici" veya "gözlemci" kuramı, felsefe tarihinde ilk olarak Smith tarafından en kapsamlı bir şekilde geliştirilmiş ve diğer kavramlarla birlikte bütün toplumsal ilişkilere tutarlı bir şekilde uyarlanmıştır. Bu pasajın özellikle ikinci ve üçüncü cümleleri, neredeyse kelimesi kelimesine Smith'in *Ahlaksal Duygular Kuramı*'ndan aktarılmıştır ve kitabın ana düşüncesini özetlemektedir. Smith bu düşünceyi sadece diğerlerinin çektiği acıya ya da içine düştüğü talihsizliğe uygulamaz. Burada Smith'in düşüncesini kısaca sergilemek, Kant'ın bu pasajının geri planını ve kullandığı bazı yönetsel araçlarını da açıklayacaktır.²⁹

Kant, sempati duygusunun sadece başkalarının karşılaştıkları talihsizlik ve duydukları acı karşısında duyulduğunu ima eder gibidir. Smith de benzer düşünmektedir. Bu nedenle Smith, Hume tarafından eleştirilmiştir. Fakat Smith'e göre, aynı düşünce başkalarının yaşadığı sevinç duygularına ve yaşadıkları mutluluğa da uygulanabilir. Bu durumlarda yaşanan sevinç ve mutluluk ikiye katlanır. Yaşanan talihsizlik ve acı karşısında duyulan sempati (talihsizlik ve acıyı paylaşmak) ise onların ilgili kişideki şiddetini azaltır.

Smith'e göre bütün günlük ilişkiler şu veya bu şekilde özneler arası ilişkilere dayanır. Bu karşılıklı iletişim ilişkilerinin bir ucunda failer vardır, diğerinde ise izleyici veya gözlemci bulunmaktadır ve bu rolleri sürekli değişmektedir. İzleyici veya gözlemci kendisini diğerinin yerine koyarak onun ne hissettiğini anlamaya çalışır ve böylece kendisini diğerine özdeş hissederek. İşte Smith, duygular arası oluşan bu ahengi, sempati ilişkisine dayanan ilişkiler olarak tanımlar. Burada Smith ile Kant arasındaki paralellik göstermek için *Ahlaksal Duygular Kuramı*'ndan birçok pasaj aktarılabilir. Aynı zamanda estetiği konu edindiği için aşağıdaki pasajı aktarmayı uygun buldum. Şöyle diyor Smith:

İlgili kişideki herhangi bir nesneden oluşan tutku ne olursa olsun, onun durumu düşünüldüğünde, her dikkatli izleyicinin göğsünde benzer bir duygu [emotion] oluşur. Trajedinin veya macera romanının bizi ilgilendiren söz konusu

²⁸ Bkz.: E. Burke, *A Philosophical Enquiry*, ss. 40-43.

²⁹ Kant'ın Adam Smith ile olan ilişkisi felsefe tarihi çerçevesinde işlenecek de genellikle ihmal edilen bir araştırma alanıdır. Bunun nedeni Kant'ın David Hume ile olan ilişkisi ele alındığında genellikle onun İskoç Aydınlanmacılığı ile olan ilişkisinin yerince işlendiği ya da göz önünde bulundurulduğu düşüncesinden hareket edilmesidir. Fakat bu yaklaşım son derece yanıltıcıdır. Kant'ın İskoç Aydınlanmacılığı ile olan ilişkisi Hume ile sınırlanamayacak kadar karmaşıktır ve son çeyrek yüzyılda bu alanda yapılan araştırmalar ve yapılan yayınlar bunu açıkça ortaya koymaktadır. Jens Patric Krause'nin birçok yorumuna katılmasam da bu alanda yapılan en kapsamlı çalışmalardan birini ortaya koyduğu için; fakat özellikle de Adam Smith'in *The Theory of Moral Sentiments*'in [*Ahlaksal Duygular Kuramı*] Kant'ın bütün eserindeki etkisini, mevcudiyetini, yerini ve geçerliliğini kapsamlı ve ayrıntılı bir şekilde incelediği için eserini burada anmaya değer buluyorum: Jens Patric Krause, *Immanuel Kant und Adam Smith. Präsenz, Wirkung und Geltung der 'Theory of Moral Sentiments' in Kants Werke [Immanuel Kant ve Adam Smith. 'Ahlaksal Duygular Kuramı'nın Kant'ın Eserindeki Bulunuşu, Etkisi ve Geçerliliği]*, Köln Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde doktora unvanını almak üzere savunulmuş tezdır, Köln, 1997.

kahramanlarının kurtuluşu karşısında duyduğumuz sevinç dürüst olduğu gibi sıkıntıları karşısında duyduğumuz acı da dürüştür ve sefaletleri karşısındaki duygudaşlığımız [fellow-feeling], mutlulukları karşısındakinden daha az gerçek değildir.³⁰

Smith'ten aktardığım bu pasajın yukarıda söylediklerimin ışığında hem yaklaşım, hem konu, hem de içerik bakımından yukarıda aktardığım Kant'ın pasajıyla karşılaştırmayı, okura bırakıyorum. Şimdi burada sormamız gereken soru, bu yaklaşımda materyalizmin nerede saklı olduğudur.

Bilindiği gibi, materyalist felsefenin temel ilkelerinden birisi, dış dünyanın öznenen bağımsız nesnel varlık olarak kavranmasıdır. Yani ilgili olsak bile, nesneye dair ön tasarılarımız olsa dahi, önce nesneyi olduğu gibi *kendinde* kavrayabilmek için ona hiçbir ön kavrayışla, *apriori* kategori veya kavramlarla yaklaşmamak gerekmektedir. Kant'ın eleştirel-dönüşü, aynı zamanda materyalist felsefi ilkelerden idealist felsefi ilkelere dönüştür. Kant, erken yazılarında, örneğin *Genel Doğa Tarihi ve Gök Kuramı*'nda, materyalist felsefi ilkelerden hareket ederken, eleştirel-dönüşünü başlatan ve bu dönüşü simgeleyen *Salt Aklın Eleştirisi*'nde idealist ilkelerden hareket eder. Kant, *Genel Doğa Tarihi ve Gök Kuramı*'nda maddeyi “her şeyin ilk unsuru”³¹ olarak kavramaya, “dünya yapısının düzenini” “maddenin özsel özelliklerinden oluştuğunu”³² göstermeye, “maddenin bazı zorunlu yasalara bağlı”³³ olduğunu ortaya koymaya, “maddeyi ve onun genel yasalarını [bilgi öznesinden] bağımsız”³⁴ olarak tanımlamaya ve “yaradılışın büyük unsurlarını sonsuzluk çerçevesinde birleştiren sistematiği”, “dünya vücudunun, doğanın ilk durumundan oluşumunu ve onun hareketinin kökenini mekanik yasalardan hareketle”³⁵ açıklamaya çalışmaktadır. Fakat erken yazılarında gördüğümüz bu materyalist yaklaşımı Kant, *Salt Aklın Eleştirisi*'nde bir tarafa bırakıp buna tam tersi, öznelci-idealist bir yaklaşım sergiler. Böylece *Yargı Gücünün Eleştirisi*'nde bu öznelci epistemolojik ilkeye dayandığı için, geliştirmiş olduğu estetik kuramı da Schiller'in uygularken büyük zorluklarla karşılaştığı öznelci bir estetik kuramı olmaktan öteye gidememiştir.³⁶ Kant'a göre “duyusallık formları verir, anlama yetisi (içgüdü) ise kuralları.”³⁷ Eğer kurallar nesnel ise bunlara “yasa” denir. O halde, anlama yetisi (Alm.: *Verstand*) doğa karşısında yasa koyucudur. Kant, bu yaklaşımının, ilk bakışta “abartı”, hatta “akıl dışı”

³⁰ Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, yay. D. D. Raphael ve A. L. Macfie, Liberty Fund, Indianapolis, 1984, s. 10.

³¹ Immanuel Kant, *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels*, Werkausgabe (Vorkritische Schriften bis 1768, c. 1), c. 1 içinde, s. 234.

³² I. Kant, *age.*, s. 229.

³³ I. Kant, *age.*, s. 234.

³⁴ I. Kant, *age.*, s. 229.

³⁵ I. Kant, *age.*, s. 227.

³⁶ Bkz.: Georg Lukács, “Zur Ästhetik Schillers”, *Werke: Probleme der Ästhetik*, c. 10 içinde, Luchterhand, Neuwied ve Berlin, 1969, ss. 17-106.

³⁷ I. Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, s. 230.

görünse de doğru olduğunu ileri sürer.³⁸ Buna uygun olarak “Kategoriler, görünümlere, dolayısıyla bütün görünümleri ... içeren doğaya yasaları apriori emreden kavramlardır”³⁹ iddiasında bulunur. Bu nedenle T. W. Adorno halı olarak, Kant’a göre nesnelliği kanıtlayan “kategoriyal belirlemeler” öznel belirlemeler olmaktan öteye gidememektedir, belirlemesinde bulunur.⁴⁰ Burada Kant’ın eleştirel-dönüşü ile ortaya koymuş olduğu epistemolojinin sorunlarının üzerine yer darlığı nedeniyle daha fazla eğilmek mümkün değildir. Burada önemli olan, Kant’ın eleştirel öncesi materyalist bir yaklaşım sergilemiş olduğunu göstermektir. Kant’ın bu yaklaşımıyla dini kurtarmaya çalıştığını beyan etmesi, din adamlarını ve otoritelerini yaklaşımının dine karşı olmadığı konusunda ikna etmeye çalışması, bizi burada ilgilendirmemektedir. Konumuz bakımından önemli olan, Kant’ın erken yazılarında her şeyin maddeden oluştuğundan, maddenin ve dolayısıyla doğanın yasalarının bilgi öznesinden bağımsız nesnel olarak varolduğundan hareket etmesidir. Zira *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*’inde temel alınan yaklaşım budur.

Bu ilke, öznel arası iletişimsel ilişkiye uyarlandığında sorulması gereken soru şudur: öznel arası iletişimsel ilişkide diğer ben, olduğu gibi *kendinde* (nesnel olarak) nasıl kavranabilir? Yukarıda tanımladığım nesnel epistemolojik ilkeye göre öncelikle diğer beni, dışımızda ve kendimizden bağımsız olarak kavramamız gerekmektedir.⁴¹ Burada söz konusu olan, sadece algılamak değildir, aynı zamanda anlamaktır da. Zira dış algı organlarımız aracılığıyla diğer beni kendimizden bağımsız olarak algılarız. Anlamak için bu yeterli değildir. Bunun için, kendimizi, tasavvur yetimizi kullanarak diğer benin yerine koymamız gerekmektedir. Bütün değerlerimizden, duygu ve düşüncelerimizden tamamıyla soyutlayıp kendimizi diğer benin yerine koyduğumuzda onun gerçekten ne hissettiğini ve düşündüğünü hisseder ve düşünürüz, duygu ve düşüncelerinin durumuna uygun olup olmadığı konusunda bir kanıya varabiliriz. Kısacası, diğer beni, ancak kendimizi diğer benin yerine koyup onunla bir nevi aynı kişi olduğumuz zaman anlamaya başlarız. Kant, “...ötekilerin talihsizliği izleyicinin göğsünde sempati duygularını harekete geçirir ve cömert kalbinin ötekilerin sıkıntısı için çarpmasına neden olur. İzleyici usulca duygulandırılır ve kendi doğasının asaletini hisseder” belirlemesinin epistemolojik geri planı budur.

Kant’ın *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*’ine temel oluşturan yukarıda sergilediğim iki epistemolojik ilkeyi özetleyecek olursak: erken yazılarında Kant, deizme açık bir kapı bıraksa da materyalist felsefi ilkedен hareket etmektedir ve öznel arası bir yaklaşımı temel

³⁸ I. Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, s. 231.

³⁹ I. Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, s. 201.

⁴⁰ Theodor W. Adorno, “Zu Subjekt und Objekt”, *Gesammelte Schriften* [Toplu Yazılar], Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1998, c. 10/2 içinde, s. 748.

⁴¹ Bu ilk bakışta çok anlamlı görünmeyebilir. Zira diğer benin dışımızda ve bizden bağımsız olduğu, yani vücudunun bizim vücudumuzun dışında ve vücudumuzdan bağımsız olduğu aşikârdır. Fakat Kant’ın eleştirel-dönüş ile temel almış olduğu epistemolojik ilke açısından, yani diğer bene apriori kavramlarla yaklaşılması durumunda pek aşikâr görünmeyebilir, çünkü diğer bene bazı peşin hükümlerle yaklaşmış oluruz. Erken Kant’ın nesnel epistemolojik ilkesi bu aşikâr duruma daha uygundur.

almaktadır. Kant'ın erken (eleştirel-öncesi) yazılarında temel almış olduğu özneler arası yaklaşımı bir başka bağlamda nasıl işlediğini birazdan göreceğiz.

Güzellik ve Yücelik Duygusu

Kant'ın materyalist yaklaşımına dair yukarıda söylediklerim, onun *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'in hemen ilk cümlesinde duygulara dair yapmış olduğu belirlemeyle çelişir gibidir. Şöyle diyor Kant:

Beğeni ya da hoşnutsuzluğun çeşitli hissetme biçimleri, bu hisleri uyandıran dışsal şeylerin oluşmuş özelliklerinden çok, her insanın bu şeyler tarafından uyarılınca haz ya da hazzsızlık duyma yatkınlığına dayanır.⁴²

Kant bu cümlesinde insanların içinde uyanan değişik beğeni ve hoşnutsuzluk duygularının kaynağının dış nesnelere olmaktan çok onların farklı biçimlerde şekillenmiş iç dünyaları olduğunu ileri sürmektedir. Yani Kant bu cümlesinde duygulara dair nesnel yaklaşımı temel almaktan çok öznelci bir yaklaşım sergilemektedir. Bu duygular, konuları ve içerikleri bakımından bazılarında tikslenme duygusunun oluşmasına sebebiyet verirken başkalarında haz ve zevk duygusunun oluşmasına neden olur. Bu nedenle bu duygular tamamıyla görelidir ve üzerine tartışmak, en azından bugünkü bilgilerin ışığında pek bir anlam ifade etmez. Gerçekten de Kant'ın ikinci paragrafta duygulara dair yapmış olduğu açılım dikkate alınırsa yukarıdaki cümlelerin başka türlü yorumlanması mümkün değildir. Kısacası Kant, halk arasında yaygın bir deyimle belirtecek olursak, bazı istisnalar dışında 'renkler ve zevkler üzerine tartışılmaz' demek ister gibi gözükmektedir. Zira Türkçede ve başka birçok dilde olduğu gibi Almancada da (Latince kökenli) aynı anlama gelen bir deyim vardır: 'haz üzerine kavga edilmez'⁴³. Fakat Kant göre bu ilke, günlük veya sıradan duygular için geçerlidir. Zira Kant, alışılmış günlük yaşanan duygularla "daha zarif başka bir duygu"⁴⁴ biçimi olarak tanımladığı güzellik ve yücelik duyguları arasında kesin bir ayrım yapmaktadır. Kant'a göre, güzellik ve yücelik duygusu insan doğasının kendine özgülüğü içinde nesnel olarak belirlenebilecek ve üzerine tartışılabilir istisnai bir yer teşkil etmektedir. Kuşkusuz, duygularımız arasında güzellik ve yücelik duygusunun özel bir yeri vardır, çünkü onlar doğal, toplumsal ve kelimenin en geniş anlamında duygusal ve düşüncel ideallerimizi ifade ederler. Diğer taraftan iç dünyamızda duygu dünyamızın çok özel bir yeri vardır, özelliğinin en çok hâkim olduğu alandır ve bunların iletişimsel ilişkilerde diğer benlere aktarılması düşünceler kadar kolay

⁴² I. Kant, *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*, s. 825 (A. F. Yıldırım, s. 7).

⁴³ Söz konusu deyim Alm.: "Über den Geschmack läßt sich nicht streiten." ve . Lat.: "De gustibus non est disputandum."

⁴⁴ I. Kant, *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*, s. 826 (A. F. Yıldırım, s. 8).

değildir. Fakat bu, duyguların salt öznel olgular olduğu anlamına gelmemektedir. Açlık ve susuzluk gibi kökeni sadece vücudumuzda olan duygular da dâhil olmak üzere, en sıradan (ister fizyolojik temelli, ister toplum kökenli olsun) duygular bile nesnel kökenlerine indirgenebilir ve nesnel muhabbet ve tartışma konusu yapılabilir.

Elbette Kant, duygularımızın büyük bir kısmını salt öznel veya görelî olarak sınıflandırmakla rasyonalist okulun önyargılarını paylaşıyor. Bilindiği gibi Kant'ın bu duruşu, onun eleştirel-dönüşü ile hem epistemolojik kuramında hem de estetiğinde daha radikal bir şekil almıştır. Özellikle 'İskoç Okulu'⁴⁵, rasyonalist okulun duygulara dair olumsuz ve hatta ilkesel-şüpheli yaklaşımını çok ciddiye almıştır. Bu okulun amacı, duyguların da düşüncenin de, belli bir eleştirel gözden geçirme (nesnelleştirme) sürecine tabi tutulmadığı sürece yanıltıcı olabileceğini göstermektir. Adam Smith'in geliştirmiş olduğu duygular (*sentiments*) kuramı bu okulun tartışmalarının en doruk noktasını temsil etmektedir. Yine Smith'in bu bağlamda duygular kuramına tamamlayıcı olarak geliştirmiş olduğu izleyici kuramı, duyguların akla dayalı olarak nasıl şekillendirilebileceğini kanımca başarılı bir şekilde göstermektedir.⁴⁶ Eğer Kant, bir önceki bölümde Smith ile arasındaki benzerliği göstermek için aktardığım pasajdaki gözlemci kuramını ve özneler arası yaklaşımı tutarlı bir şekilde uygulamış olsaydı, duyguların nesnel kökenlerine nasıl indirgenebileceğini ve yukarıda sergilediğim gibi iletişimsel ilişkilerde nasıl nesnel bir muhabbet ve tartışma konusu yapılabileceğini görebilirdi: "ötekilerin talihsizliği(nin) izleyicinin göğsünde sempati duygularını harekete" geçirmesi ve onun "cömert kalbinin ötekilerin sıkıntısı için" çarpması ve bunun sonucu olarak izleyicinin "kendi özünün onurunu" hissetmesi, izleyici perspektifinden diğeri öznel (ve ilk bakışta yalnızca görelî) olarak yaşadığı duyguların nesnel toplumsal duygulara dönüşmesi değil de nedir. Özetleyecek olursak; Kant'ın, güzellik ve yücelik duygusunu betimlemek için seçmiş olduğu örneklerin hepsi ya dış olgulara ya da davranış biçimlerine gönderme yapmaktadır ve seçmiş olduğu örneklerin hemen hepsi, bu iki duyguyu betimlemenin yanında onların nesnel duygular olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Kant'ın bu bağlamda uygulamış olduğu ilke, neredeyse bütün duygular için geçerlidir, sadece güzellik ve yücelik için değil.

Kant'ın alışılmış olan duygular ile "daha zarif" duygular arasında yapmış olduğu ayrımın sorunsuz olmadığını gösterdikten sonra şimdi onun güzellik ve yücelik duygularına dair çözümlemesine yakından bakabiliriz. Kant'ın güzellik ve yücelik duygusu arasında yapmış olduğu ayrım ve anlamlarını açıklamak için seçmiş olduğu yöntem, ilk bakışta bu iki duygu arasındaki ilişkiye düalist bir yaklaşım sergilediği kanısını uyandırabilir. Fakat yazının ilk bölümünde

⁴⁵ Kavramın anlamı ve arkasında saklı olan öğreti için bkz.: Ronald L. Meek, "The Scottish Contribution to Marxist Sociology", *Economics and Ideology and Other Essays* içinde, Chapman and Hall Ltd., London, 1967, s. 34-50.

⁴⁶ Doğan Göçmen, "Adam Smith'in 'Tarafsız Gözlemci' Kavramı ve Ruh-Beden Problemi", *Felsefe Logos*, no: 38, 2010(1) içinde, s. 67-92.

gösterdiğim gibi, Kant ta erken yazılarından itibaren diyalektik yöntemi son derece bilinçli olarak seçip uyguluyor. Eleştirel-döneminin diyalektiğini, *Salt Aklın Eleştirisi*'nde Kant kendisi “görünüş mantığı” (“Logik des Scheins”⁴⁷) olarak tanımlıyor. Fakat özün bilinmeyeceğini iddia ettiği için bazen haklı olarak ‘negatif diyalektik’ olarak tanımlanıyor. Kant’ın eleştirel-döneminde diyalektik karşı sergilemiş olduğu bu mesafeli yaklaşıma karşın eleştirel-öncesi yazıları buram buram diyalektik kuram kokmaktadır. Erken yazılarında uygulamış olduğu diyalektik kavrayışı kuşkusuz henüz Hegel’de gördüğümüz neredeyse bütün yönleriyle geliştirilmiş olan diyalektik kavrayışından çok uzaktır. Kant’ın, erken yazılarında uygulamaya çalıştığı diyalektik yöntem, zıtların birliği ilkesinden hareket etse de, daha çok nicel (evrimci) gelişimi temel almaktadır. Fakat bu, onun yücelik ve güzellik duyguları arasındaki ilişkiye düalist yaklaştığına dair tezi doğrulanıyor. Bu nedenle Kant’ın güzellik ve yücelik duyguları arasındaki ilişkiye yaklaşımını diyalektik bir yaklaşım olarak görmek gerekmektedir. Zira Kant, yücelik duygusu ile güzellik duygusunun birbirini tamamladığından yola çıkmaktadır:

İçinde her iki duygu birleşen kişiler, yücelik heyecanının güzellik heyecanından daha güçlü olduğunu görür. Fakat yücelik, ara sıra güzellik ile yer değiştirmez ya da güzellik ona eşlik etmezse, yorar ve (ondan duyulan hazın -DG) tadı uzun sürmez.⁴⁸

Tabi bu, Kant’ın güzellik ve yücelik duygularını daha yakından tanımlamak için kullanmış olduğu kavramlar için de geçerlidir.

Kant, yüce olanın da güzel olanın da insanı derinden etkilediğini belirtiyor. Fakat bunların etkisinin birbirinden farklı olduğunu düşünmektedir. Yüce olan ile güzel olan nasıl bir etkide bulunmaktadır o halde? Kant’a göre yüce olan insana dokunmakta, onu kimildatıp harekete geçirmektedir (*riüben*), güzel olan ise büyülemektedir (*reizen*). Bu bağlamda Kant, yüce olanın etkisi üzerine daha ayrıntılı betimlemeye ve tanımlamaya girişir. Örneğin yücelik duygusuna bazen korku ya da melankoli (“korkutucu yücelik”), bazen “asude merak” (“soylu yücelik”), bazen ise hayranlık uyandıran bir şey karşısında duyulan yücelik duygusuna güzellik duygusu da eşlik eder (“görmekli yücelik”). Fakat Kant, yücelik konusunda göstermiş olduğu bu titizliği, güzelliği betimlerken göstermez. Yukarıdaki pasajdan da görüleceği gibi Kant, yücelik duygusuna güzellik ve güzellik duygusuna ise her zaman yücelik duygusunun eşlik ettiğini düşünmektedir. Ayrıca güzelliğin etkisini betimlemek için seçmiş olduğu “reizen” fiilinin tek bir ve sadece olumlu anlamı (büyülemek) yoktur. Örneğin kızgın/saldırgan olan bir kişinin duygu dünyasını betimlerken de, o

⁴⁷ I. Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, s. 138.

⁴⁸ I. Kant, *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*, s. 829/830 (A. F. Yıldırım, s. 12).

kışkırtılmış, demek için fiil (*reizen*) geçmiş zaman halinde (*gereizt*) kullanılabilir. Dolayısıyla eğer yüce olan, bazen korku verici olabiliyor ise, bu durumda, yüce olanın tesirini betimlemek için de bazı durumlarda “reizen” fiili kullanılabilir. Diğer taraftan güzel olan da (örneğin iktidar duygusuyla birleşince) korku verici olabilir, erişilemezlik duygusuyla birleşince ezilmişlik ve melankolik duygu uyandırabilir. Peki güzel olan “asude merak” uyandırmaz mı! Güzellik kavramını betimlerken Kant, bütün bu diyalektik düşünceleri dikkate almıyor. Bu, muhtemelen Kant’ın, sağduyunun bütün sınırlarını zorlayarak belirleyici nitel özellik olarak yücelik duygusunu erkeğe ve güzellik duygusunu ise kadına atfetmek istemesiyle ilgilidir.

İnsanda ve Toplumda Güzellik ve Yücelik

Yukarıda Kant’ın felsefi geri planına ve temellerine ilişkin yeterli bilginin sunulduğu ve *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*’in nasıl yorumlanabileceğine dair bazı ipuçları verildiği kanısındayım. Kısa bir yazı çerçevesinde bir eser ne kadar etraflı ve ayrıntılı yorumlanırsa yorumlansın, ne kadar derinlemesine tartışılırsa tartışılısın, bu, okurun esere dair kendi yorumuna sahip olması için kendi çalışmalarını yapması zorunluluğunu telafi etmez. Her okur kendi okumalarını ve araştırmalarını yapmak ve kendine has özgün yorumuna ulaşmak zorundadır.

Kant’ın, kitabının üçüncü ve dördüncü kısımlarında cinslere ve halklara, cinsler arasındaki ilişkiye ve halkların birbiriyle olan ilişkilerine dair yazdıkları eleştiriden başka bir şey hak etmiyor kanımca. Buna karşın, “Genel Olarak İnsanda Güzelliğin ve Yüceliğin Öznitelikleri Üzerine” başlığı altında insanda güzelliği ve yüceliği çözümlediği ikinci kısım, kitabın bugün açısında dahi öğretici ana bölümü olarak görülebilir. Yazının bu son bölümünde Kant’ın kitabının bu bölümünü “İki Cinsin Karşılıklı İlişkilerinde Güzellik ve Yücelik Ayrımı Üzerine” başlıklı üçüncü kısımda yazdıklarını da dikkate alarak yorumlayacağım.

Güzel olan, karşıt kavramı çirkin olan ile birlikte, estetik kuramının diğer karşıt çift kavramları olan yüce ve alçak, trajik ve komik olandan farklı olarak estetiğin bütün alanlarını kapsar. Nasıl ki; çelişki kavramı, diyalektiğin en kapsamlı kavramıysa; praksis kavramı, etkinlik kuramının; üretim kavramı, iktisat kuramının veya erdem kavramı, ahlak felsefesinin en kapsamlı kavramıysa, güzel olan da estetiğin en kapsamlı kavramıdır ve insan yaşamının bütün alanlarına yayılır. Kısacası, güzel olana (daima çirkin olan ile birlikte) toplumsal yaşamımızın her alanında rastlamak mümkündür. Buna karşın Kant’ın, *Yargı Gücünün Eleştirisi*’nde geliştirdiği estetik kuramının birçok unsuru *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*’de bulunsa da, burada söz konusu olan kitabında betimlemiş olduğu estetik kuramının sistemli kapsamlılığını, eleştirel-döneminki ile karşılaştırmak mümkün değildir. Örneğin Kant burada söz konusu olan kitabında doğada güzel olana dair hemen hiçbir şey söylemiyor. Aynı şekilde, insanın emek harcıyarak

doğadan kazanıp yaratmış olduğu ‘şeyler dünyası’nda (ürün estetiği) ve sanatta güzel olana dair tutarlı bir düşünce ileri sürmez. Güzel ve yüce olanı betimlemek için bu alanlardan seçmiş olduğu örnekler, bunlara ilişkin özgün estetik-kuramsal düşünceler olarak kabul edilmesine yetmemektedir kanımca. Kısacası, *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*’de ortaya konulan estetik kuramı (ki bu çalışma sadece estetiğe dair bir çalışma değildir), eleştirel-dönemin estetik kuramında gördüğümüz kapsamlı ve sistematik temel yaklaşımdan yoksundur diyebiliriz. Buna karşın yine de kitabın dikkatli okuması sonucu sadece estetiğe dair değil ama estetiğe dair de bazı temel düşünceler edinmek mümkündür. Yazının bundan sonraki bölümünde biraz bunu yapmaya çalışacağım.

Güzellik veya güzel olan, anlam bakımından dil biliminde “çok anlamlılık” (*polysemitizm*) olarak betimlenen bir durum arz ediyor. Günlük dilde birbirinden çok farklı olan şey bazen kelimenin anlamı zorlanarak ‘güzel’ olarak tanımlanır. Örneğin havanın çok iyi olduğunu ifade etmek için ‘havalarda çok güzel’ deriz; sıkça, lezzetli bir yemeğin üzerimizde bırakmış olduğu etkiyi betimlemek için ‘çok güzel olmuş’ ifadesini kullanırız, Almancada bazen çok teşekkür ederim anlamında ‘schönen Dank’ denir, Rusçada onurlu ve yardımsever bir insanı tanımlamak için ‘güzel insan’ dendiği olur. Oysa bir yemeğin görünüşü güzel ama tatsız olabilir, tatlı olup güzel gözükmebilir. Bir insan güzel veya yakışıklı ve yardımsever olabilir. Ama aynı şekilde yardımsever ama güzel veya yakışıklı olmayabilir. Örnekleri çoğaltabiliriz. Oysa estetiğin konusu, kelimenin dar anlamında güzel olandır. Kant, günlük dilde birbirine karıştırılan fakat çok farklı felsefe dallarının araştırma konusu olan bu anlamlar arasında ayırım yapmıyor. Tersine günlük dile hakim olan bu çok anlamlılığı üstleniyor. Bu doğal olarak estetiği moralize ve ahlaki estetize etmesine yol açıyor. Daha önemlisi, estetiğin alanını tam belirlemediği için Kant, cinsler arası ilişki bağlamında güzel ve yüce olanı incelerken, yani ilkini kadına ikincisini erkeğe atfederken, antropolojik yazılarında da görülen ve bugün güzellik yarışmalarına da temel oluşturan biyolojik bir yaklaşım sergiliyor ki bunun artık ırkçılıktan başka bir anlam ifade etmediğini biliyoruz.

Şöyle ki, bir insanın güzelliğinden bahsederken, bununla onun vücut şeklini ve yapısını, duygu ve düşünce dünyasını ve davranış biçimlerini kastederiz. Diğer bir deyişle bir tür olarak insana dair ‘ölçüler’ betimlemeye çalışırız. Fakat bunu yaparken, özellikle insanın güzelliğinin maddi taşıyıcısı olan vücut yapısına dair bir şablonun olmadığı bilincinde olunması gerekir. Güzellik idealleri, tarihsel olarak her topluma ve bölgeye göre değişebiliyor. İnsanda güzellik, onun vücut yapısıyla sınırlandırılmaya kalkılırsa veya onun vücut yapısına indirgenirse, sorun, biyolojik duruşa dayalı bir meseleye dönüşür. Kant, belirleyici nitel özellik olarak güzelliği kadına ve yüceliği erkeğe atfederken insanda güzelliği vücut yapısına indirgemiyor. Tersine, kitabının ikinci kısmında Kant, güzellik ve yüceliği, insanın duygu ve düşünce dünyasıyla ve davranışlarıyla

da ilişkilendiriyor, bu değerleri insanın birçok boyutuyla ilişkilendirip incelemeye çalışıyor. Fakat bunu yaparken Kant, kitabının üçüncü kısımda belirgin olarak kadının fizyolojik yapısını temel alıyor, onun belirleyici özellik olarak güzel olana (derin olana, örneğin felsefeye veya akıl ve anlama yetisine dair işlerine değil) eğiliminin kadının doğasından kaynaklandığını belirtip –kitabın ikinci kısmında biraz gizleyerek toplumsal sınıflar arası hiyerarşik ilişki kurduğu gibi⁴⁹- kadın ve erkek arasında bir altüst ilişkisi kuruyor. Kant aslında bu yaklaşımında bir sorun olduğunun farkındadır. Zira ilerleyen sayfalarda (üçüncü kısımda) “güzel cinsin ilkelere yetenekli olduğuna zor inanırım” dedikten sonra “bununla kimseyi gücendirmediğimi umarım” diyor ve bunu “bunlar erkeklerde de son derece enderdir” sözleriyle affettirmeye çalışıyor.⁵⁰ Fakat bu, çok fazla bir şey değiştirmez.

Kant, cinsler arası ilişkiye erkeğin lehine hiyerarşik yaklaşımını, eleştirel ve eleştirel-sonrası yazılarında da ilkesel olarak değiştirmemiştir. Buna karşın halklar arası ilişkilere yaklaşımında köklü farklılaşmalar olmuştur. *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'de ileri sürdüğü düşünceleri ırkçılığa kadar varırken *Ebedi Barışa* adlı kısa çalışması bugün açısından dahi son derece güncel ve öğreticidir. Kant, *Ebedi Barışa* adlı çalışmasıyla uluslararası ilişkilere dair uzun ve köklü son derece verimli tartışmalara temel oluşturmuştur. Bu nedenle, son yıllarda Kant'ın cinsler arası ilişkilere yaklaşımı hakkındaki çok kaba yaklaşımları düzeltten araştırmalar yayınlanmış olmasına karşın, cinsler arası ilişki konusunda Kant'ın son derece eleştirel okunması ve ancak bu şekilde ondan bu konuda bir şey öğrenilebileceği düşüncesinde hemen herkes birleşir gözüküyor.⁵¹

Kuşkusuz, Kant'ın güzellik ve yücelik duygusuna seçkici ve kuşaklar, cinsler ve toplumsal sınıflar arası ilişkilere altüst (tahakküm) ilkesini temel alarak yaklaşmasını üstlenmek gerekmiyor. Fakat Kant'ın kitapta sergilemiş olduğu bu yaklaşımından dolayı da *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'i bir tarafa da atmak gerekmiyor. Zira yukarıda eleştirel olarak sergilediğimiz sorunlara Kant'ın kendisi çözüm sunuyor. Kant'ın kendi çözümünü görebilmek için *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*'i Kant'a karşı da okumak gerekiyor ve bu mümkündür. Bunun nasıl yapılabileceğini göstermek için yukarıda aktardığım pasajlardan birisine geri dönmek istiyorum. Şöyle diyordu Kant:

İçinde her iki duygu birleşen kişiler, yücelik heyecanının güzellik heyecanından daha güçlü olduğunu görür. Fakat yücelik, ara sıra güzellik ile yer değiştirmez ya da

⁴⁹ I. Kant, *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*, s. 832 (A. F. Yıldırım, s. 14).

⁵⁰ I. Kant, *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*, s. 854/855 (A. F. Yıldırım, s. 36).

⁵¹ Bkz: Barbara Herman, “Ob es sich lohnen könnte, über Kants Auffassung von Sexualität und Ehe nachzudenken”, *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 43/6(1995), ss. 967-988. Kant'ın cinsler arası ilişkiye yaklaşımına dair ayrıntılı bir tartışma ve kaynak için bkz.: Rolf Löchel, “Frauen sind ängstlich, Männer sollen mutig sein: Geschlechterdifferenz und Emotionen bei Immanuel Kant”, *Kant-Studien*, 2006(3), ss. 50-78.

güzellik ona eşlik etmezse, yorar ve (ondan duyulan hazın -DG) tadı uzun sürmez.⁵²

Yukarıda sergilediğim gibi, Kant'ın burada yücelik ve güzellik arasında kurduğu hiyerarşik ilişki yanlıştır. Kökeni aynı olan bu iki kavram, birbirlerinin bütünleyicisi olarak da alınabilir. Her iki kavram da yaşamımızın bütün alanlarında gerçekliğimiz ve ideallerimiz arasında kurduğumuz ilişkiyle ilgilidir. Güzellik, daha çok dünyanın kendisini bize gösterdiği formlarla (ki dünya kendisini bize ancak formlar olarak gösterebilir) ve onların dış görünüş halleriyle (nitelikleriyle) ilgilidir. Buna karşın yücelik, öncelikli olarak nicelikle ilgilidir ve niteliğe dönüşebilir. Bu nedenle bu iki kavramı karşı karşıya getirmek doğru değildir. Gerçekliğimiz ve idealimiz arasındaki ilişkiden doğan bu iki kavram birbirini tamamlar. Zira Kant, yukarıdaki alıntının ikinci cümlesinde buna işaret etmektedir.

Aynı şekilde Kant'ın cinsler arası ilişkiye dair sergilemiş olduğu tutuma dönecek olursak. Kant, güzelliği kadının belirleyici karakter özelliği ve yüceliği erkeğin belirleyici niteliği olarak tanımlamasının ve bunu erkeğin üstün olduğu hiyerarşik ilişkilere dönüştürmesinin sorunlu olduğunu bildiğinden dolayı “kadının soylu niteliklerden yoksun olduğu ve erkek cinsin güzellikten tamamen vazgeçmesi gerektiği anlaşılmamalıdır” belirlemesini yapıp, kendi iddiasını görelî kılma gereği duyuyor. Kant'ın bu iddiasını hiyerarşik yaklaşımından temizleyip ve sadece cinslere uygulamasından kurtarıp eşitlikçi temelde bütün bireylere uygularsak özneler arası ilişkiye dair ideal olarak karşımıza (Kant'inkinden) başka bir toplumsal tablo çıkacaktır.

Güzel olan ile yüce olan arasındaki ilişkiyi çözümlerken Kant, seçkici ilkeyi ve hiyerarşik ilişki biçimini temel almış olsa da, idealini hiçbir yanlış anlaşmaya yer bırakmayacak bir şekilde açıkça ifade etmiştir: kötü olandan, çirkin olduğu için kaçınmak ve erdemli olanı, güzel olduğu için sahiplenmek.⁵³

Kant, bugün yirmibirinci yüzyıl okuru açısından kötü ve çirkin olandan kaçınmak ve iyi, erdemli ve güzel olanı sahiplenmek konusunda yapmış olduğu somut iletişimsel ilişkiye dair çözümlene konusunda yanılmış olabilir. Bunun eleştirisini en kapsamlı bir şekilde ilk olarak *Estetik Üzerine Dersler*'inde Hegel yapmıştır. Kant, güzel olan neşelendirir diyor. Nietzsche, modernlikte Fransız Devrimi ile başlayan, yoksulların ve ‘baldırı çıplaklar’ın önderlik ettiği toplumsal değişimlerin değersel temelinî neşelilikte görmüştür ve bu nedenle karamsarlık lehine neşeliliğe saldırmıştır, çünkü neşelilik içimizi Kant'ın övdüğü umut dolu bir iyimserlik ile doldurur. Zira iyimserlik, insanlığın içinde her gün biraz daha çöktüğü barbalıktan silkinip çıkması ve geleceği insani değerlerle yeniden kurmaya başlaması için sahip çıkması gereken ilk

⁵² I. Kant, *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*, s. 829/830 (A. F. Yıldırım, s. 12).

⁵³ I. Kant, *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*, s. 854 (A. F. Yıldırım, s. 36).

ilkelerdendir. Kant'ı ne kadar eleştirirsek eleştirelim, onun ideali olan iyi ve güzel olanı hedeflemek, dünyayı güzelleştiren, insanlık da dâhil olmak üzere bütün biyolojik türlerin varlık ve yokluk sorunuyla karşı karşıya olduğu günümüzde her zamankinden daha günceldir. Kant'ın zayıf yanlarını görürken, özellikle bugün açısından çok daha önemli olan güçlü yanını unutmamak gerekir.

Kaynakça

Adorno, Theodor W., “Zu Subjekt und Objekt” [“Özne ve Nesne Üzerine”], *Gesammelte Schriften [Toplu Yazılar]*, c. 10/2 içinde, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1998.

Burke, E., *A Philosophical Enquiry*, yay. Adam Phillips, Oxford University Press, Oxford, 1998.

David-Ménard, M., “Kant’s ‘An Essay on the Maladies of the Mind’ and Observations on the Feeling of the Beautiful and the Sublime”, *Hypatia*, cilt 15, no. 4(2000) içinde, s. 82-98.

Göçmen, D., “Adam Smith’in ‘Tarafsız Gözlemci’ Kavramı ve Ruh-Beden Problemi”, *Felsefe Logos*, no: 38, 2010(1) içinde, s. 67-92.

Gulyga, A., *Immanuel Kant*, Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1985.

Herman, B., “Ob es sich lohnen könnte, über Kants Auffassung von Sexualität und Ehe nachzudenken” [“Kant’ın Cinsellik ve Evliliğe Bakışı Üzerine Düşünmeye Değip Değmeyeceğine Dair”], *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 43/6(1995), s. 967-988.

Kant, I., *Bemerkungen in den “Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen”* [“Güzelik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler”de Notlar], yay. Marie Rischmüller, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1991.

- *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen [Güzelik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler]*, Werkausgabe [Eserler Yayımı], c. 2, Vorkritische Schriften bis 1768, c. 2 içinde, yay. Wilhelm Weischedel, Frankfurt a. M., 1996.
- *Güzelik ve Yücelik Duyguları Üzerine*, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Hil Yayınları, 2010.
- *Kritik der Urteilskraft [Yargı Gücünün Eleştirisi]*, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1993.
- *Untersuchung über die Deutlichkeit der Grundsätze der natürlichen Theologie und der Moral [Doğal Teoloji ve Ahlakın İlkelerinin Açıklığına Dair Araştırma]*, Werkausgabe [Eserler Yayımı], c. 2, Vorkritische Schriften bis 1768, c. 2 içinde, yay. Wilhelm Weischedel, Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1996, 739-773.
- *Der einzig mögliche Beweisgrund zu einer Demonstration des Daseyns Gottes [Tanrının Varlığının Bir Gösterimi İçin Olabilir Tek Kanıt Temeli]*, Werkausgabe [Eserler Yayımı], c. 2, Vorkritische Schriften bis 1768, c. 2 içinde, yay. Wilhelm Weischedel, Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1996.
- *Kritik der reinen Vernunft [Salt Akıl Eleştirisi]*, yay. Jens Timmermann, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1998.
- *Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte und Beurteilung der Beweise, derer sich Herr von Leibniz und andere Mechaniker in dieser Streitsache bedient haben, nebst einigen vorübergehenden Betrachtungen, welche die Kraft der Körper überhaupt betreffen* [Canlı Güçlerin Gerçek Değerlendirme Düşüncesi ve Vücudun Olduğu Gibi Güçleri ile İlgili Bazı Tartılmış Düşüncelerin Yanında Bay Leibniz ve Diğer Mekanikçilerin Kullandığı Kanıtların Yargılanması], Werkausgabe [Eserler Yayımı], c. 1, Vorkritische Schriften bis 1768, c. 1 içinde, yay. Wilhelm Weischedel, Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1991.
- *Neue Erhellung der Ersten Grundsätze der metaphysischen Erkenntnis* [Metafizik Bilgi Ediniminin İlk İlkelerinin Yeniden Aydınlatılması], Werkausgabe [Eserler Yayımı], c. 1, Vorkritische Schriften bis 1768, c. 1 içinde, yay. Wilhelm Weischedel, Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1991, s. 401-509.
- “Versuch einiger Überlegungen über den Optimismus” [İyimserlik Üzerine Bazı Düşünme Denemeleri], Werkausgabe [Eserler Yayımı], c. 2, Vorkritische Schriften bis 1768, c. 2 içinde, yay. Wilhelm Weischedel, Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1996, s. 583-594.
- *Der Gebrauch der Metaphysik, sofern sie mit der Geometrie verbunden ist, in der Naturphilosophie, dessen erste Probe die physische Monadologie enthält* [İlk Denemesi Fiziksel Monadoloji Olan, Geometri ile Bağlantılı Olması Durumunda Metafiziğin Kullanımı] Werkausgabe [Eserler Yayımı], c. 2, Vorkritische Schriften bis 1768, c. 2 içinde, yay. Wilhelm Weischedel, Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1996, s. 512-563.
- *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels* [Genel Doğa Tarihi ve Gök Teorisi], Werkausgabe [Eserler Yayımı], c. 1, Vorkritische Schriften bis 1768, c. 1 içinde, yay. Wilhelm Weischedel, Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1991, s. 219-396.

Krause, J. P., *Immanuel Kant und Adam Smith. Präsenz, Wirkung und Geltung der 'Theory of Moral Sentiments' in Kants Werk* [Immanuel Kant ve Adam Smith. 'Ahlaksal Duygular Kuramı'nın Kant'ın Eserindeki Bulunuşu, Etkisi ve Geçerliliği], Köln Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde doktora unvanını almak üzere savunulmuş tezdir, Köln, 1997.

Löchel, R., "Frauen sind ängstlich, Männer sollen mutig sein: Geschlechterdifferenz und Emotionen bei Immanuel Kant" ["Kadınlar Korkaktır, Erkeklerin Cesur Olması Gerekir: Immanuel Kant'ta Cinsler Arası Fark ve Duygular"], *Kant-Studien*, 2006(3) içinde, s. 50-78.

Lukács, G., "Zur Ästhetik Schillers", *Werke (Probleme der Ästhetik)*, c. 10 içinde, Luchterhand, Neuwied ve Berlin, 1969, ss. 17-106.

Meek, Ronald L., "The Scottish Contribution to Marxist Sociology", *Economics and Ideology and Other Essays* içinde, Chapman and Hall Ltd., London, 1967, s. 34-50.

Pseudo-Longinos, *Vom Erhabenen [Yücelik Hakkında]*, yay. Reinhard Brandt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1966.

Shell, S., "Kant as Propagator: Reflections on 'Observations on the Feeling of the Beautiful and Sublime'", *Eighteenth-Century Studies*, c. 35/3(2002) içinde, ss. 455-468.

Smith, A., *The Theory of Moral Sentiments*, yay. D. D. Raphael ve A. L. Macfie, Liberty Fund, Indianapolis, 1984.